

„A gondolkodás a kérdésekkel kezdődik.” Lénárd Ferenc Hajdú-Biharban

Kétezertizenegyben lett volna százéves Lénárd Ferenc, hazánk egykori vezető pszichológusa, ha 1988-ban el nem ragadta volna a halál. Élete utolsó évtizedében kiemelt feladatának tekintette a Hajdú-Bihar megyei képességfejlesztés kísérlet irányítását, amivel a gyakorlatban kívánta betetőzni elméleti munkásságát. Az évtizedes kísérleti munkának voltak előzményei, tapasztalatait pedig jól hasznosíthattuk az ezredforduló után kibontakozott kompetenciafejlesztő törekvésekben.

A megyei művelődésügyi osztály vezetői 1979-ben megbízták jelen sorok íróját azzal, hogy verbuváljon szakembereket, és velük közösen „egy év alatt dolgozzátok ki a sikeres képességfejlesztés módszertanát”. Közöltem, hogy ez egy év alatt nem megy, de vállalom a feladatot, megkezdjük a munkát, és minden évben jelentést adunk az előrehaladásról. Ebben megegyeztünk. Képességfejlesztés Munkabizottságunk tagjai lettek gyakorló pedagógusok, oktatásirányításban dolgozó szakértők, a hajdúböszörményi óvónőképző, a debreceni tanítóképző, a nyíregyházi tanárképző főiskolák, valamint a Kossuth Lajos Tudományegyetem illetékes oktatói. A munkabizottság tagjaként Nyirkos Tibor felajánlotta, hogy megnyeri ügyünknek Lénárd Ferencet, akivel személyes munkakapcsolatban volt. Felajánlását örömmel fogadtuk, s már 1979 nyarán Lénárd Ferencsel közösen tartottuk meg alakuló ülésünket. Az 1979/80-as tanév a hosszú távú módszertani kísérlet előkészítésének éve volt. Tisztáztuk magunk között a legfontosabb elméleti kérdéseket és gyakorlati megoldási lehetőségeket. Megnyertünk a kísérlethez nyolc alapfokú és négy középfokú közoktatási intézményt, amelyek reprezentatív mintát képviseltek. Előkészítettük a humán erőforrás fejlesztését, a kísérleti iskolák pedagógusainak összevont és intézményeken belüli képzését, a nélkülözhetetlen taneszközi feltételek biztosítását, kidolgoztuk a mérési kritériumokat, egyben a nyomon követés személyes és felmérési eljárásait. Egyeztettünk az intézményfenntartókkal. 1980 nyarán kiadtuk a munkabizottság első, *Képességfejlesztés* című kötetét, amit évente újabb kötetek követtek, majd az 1980/81-es tanévben megkezdtük a kísérleti munkát. Köteteinket a megyei pedagógiai intézet adta ki, a személyi kiadásokat a megyei művelődésügyi osztály fedezte, a taneszközök előállításának költségeit pedig az oktatási (akkor: művelődési) minisztérium. A szélesebb körű népszerűsítés érdekében 1981 márciusában tartottuk az első megyei nevelési értekezletet a Kossuth Lajos Tudományegyetemen (KLTE), amelynek Lénárd Ferenc volt az előadója. Itt is kifejtette azt a kulcsfontosságú alapelvet, amit az iskolakísérletekben következetesen érvényesítettünk, hogy „a gondolkodás a kérdésekkel kezdődik”. A kísérleti munka irányítását Lénárd Ferenc halála után Demeter Katalin vette át, aki 1989-ben Pest megyébe telepítette az alsó tagozatos iskolakísérletet.

Az emberiség több évezredes pszichológiai és pedagógiai tapasztalatainak, tudományos eredményeinek avatott ismerőjeként mentette át, egyben hasznosította közvetlenül is az értékeket a 20. század második felének elméletében és gyakorlatában Lénárd Ferenc. Szerény, szolgálatkész egyéniségére jellemző módon sohasem azt hangsúlyozta, amivel ő fejlesztette tovább, foglalta minőségében új elméleti és gyakorlati rendszerbe az évezredek eredményeit, hanem minduntalan elődeire hivatkozott, az elődök értékeit mutatta fel követendő példaként.

Határainkon messze túlsugárzó, nemzetközileg elismert tudományos eredményei, elsősorban a pszichológia, de több más szaktudomány továbbfejlesztése is csupán eszköz volt számára nemes életcélja, a gyermekek harmonikus, sokoldalú, minden tekintetben optimális fejlesztése-fejlődése érdekében. Ebben is példaadó volt: hogyan lehet és kell tisztelni, szeretni a gyermekeket. A gyermekekért élt, dolgozott, vitázott, harcolt, alkotott – és segítette a pedagógusokat.

Az öt elparentáló írások is (leghívebben *A Tanító* 1988/6–7. szám 2. oldal, amiből idézünk) joggal emelték ki a nevelés-oktatás gyakorlatának megújítását életművében. „Meggyőződése volt, hogy nem a tanulók húsz százalékával, hanem száz százalékkal kell hatékonyabban törődni. Tanítási kísérleteit széles körben próbálta ki. Sok száz iskolával és pedagógussal dolgozott. A pedagógusok nagyrabecsülését gyakran éppen azzal vívta ki, hogy szakmájuk mások által figyelemre sem méltatott mozzanataira is tudott adni megoldási javaslatot. Az iskola valósága volt éltető eleme. Tanulók, tanárok, szülők, tanítási órák, a tanulók munkái, kérdések és kérések, levelek és beszámolók, konzultációk – mindezeknek a sokasága volt az a bőségesen buzgó forrás, amely újra és újra szolgáltatott adatokat, tanulságokat, problémákat és megoldási javaslatokat, eredményeket és áleredményeket. A valóság adta az erőt a munkájához, a megújuláshoz, mint – az általa gyakran idézett – legendában a „Föld-anya Anteusznak.”

Hajdú-Biharral évtizedeken át, haláláig fejlődő, egyre szélesebb körű és mélyülő alkotó kapcsolatot tartott. Már az 1950-es évektől együttműködött a KLTE Kelemen László vezette tanszékével. Az 1960-as évek variációs tanulási előkísérleteiben már egy megyei iskola is részt vett, majd pedig tucatnyi iskola a hetvenes és nyolcvanas évek módszertani kísérleteiben. A hetvenes évektől számos alkalommal volt előadója és vitavezetője a pedagógusok megyei továbbképzési fórumainak, részt vett igazgatói tanácskozásokon, tárgyalt városi és megyei vezetőkkel. A nyolcvanas években számos tanítási órát is meglátogatott, s élénk, közvetlen eszmecserét folytatott a gyakorló pedagógusokkal, foglalkozott a tanulókkal, beszélgetett a szülőkkel is. E gyakori találkozások is bizonyították, hogy „az iskola valósága volt éltető eleme”.

Iskolakísérleti munkássága három szakaszra tagolható.

ELŐKÍSÉRLETEK (1963–1969)

(A variációs tanulási koncepció)

Lénárd Ferenc gyakorló pedagógusként jutott el a tanítási-tanulási, nevelési kísérletekhez. Ismét a már hivatkozott folyóiratot idézve fogalmazhatjuk meg: „Egyetlen tétele, egyetlen javaslata, egyetlen ajánlott feladata sem volt pusztán elméleti konstrukció, hanem mind nagy tapasztalati bázison kipróbált és hosszú évek által igazolt gyakorlat. Ő maga is tanított. A Közgazdasági Egyetemen és a Vendel utcai technikumban is matematikát és fizikát, a tanárképzésben filozófiát és pszichológiát. Saját tanítási gyakorlatában kezdte kimunkálni tanítási-tanulási elméletét. Ennek kísérleti fejlesztésére 1963-ban teremtette meg a megfelelő feltételeket, amikor kialakította a budapesti Arany János Általános Iskola és Gimnázium mellett a kutatóbázisát. Kutatók és pedagógusok mindennapos együttműködésére nyílt itt lehetőség.”

Már ebbe az előkísérleti szakaszba bekapcsolódott Hajdú-Bihar megyéből a püspök-ladányi gimnázium és szakközépiskola.

Az előkísérletek lényegét *A Tanító* 1987/2. számában (2. oldal) „Egy nevelési kísérlet tapasztalatai” cikksorozat bevezetőjében „Az intenzív-variációs tanulás” címszó alatt – a későbbi komplex és longitudinális tanítási kísérletek központi kérdésével egybefoglalva – maga Lénárd Ferenc az alábbiakban fogalmazta meg: „A variációs tanítás középponti problémája a gondolkodás fejlesztése volt. Korábban ugyanis azt tapasztaltuk, hogy elsősorban nem annyira az ismeretek elsajátításában, mint sokkal inkább a képességek, különösen a gondolkodási képesség fejlesztésében mutatkoznak meg a legnagyobb hiányosságok. A gondolkodás és általában a tanulási képességek fejlődésének elsősorban az uralkodó direkt tanítási módszerek, a tanári magyarázaton alapuló tanítás és tanulás állta útját. – A kísérletben arra törekedtünk, hogy bármely tanulási feladatot, tanulási problémát a tanulók előzetes magyarázat nélkül önállóan oldják meg, s ezzel lehetővé váljék az egyéni gondolatmenetek, megoldás-variációk kidolgozása és azok közkinccsé tétele. A megoldás-variációk kidolgozását nemcsak egyszerűen lehetővé tettük, hanem megfelelő feladatsorok és –rendszerek segítségével rendszeresen gyakoroltattuk is a variált problémamegoldást”.

Ugyanitt arra is utal Lénárd Ferenc, hogy „A felső tagozatban és a gimnáziumban ugyanennek a tanulásfelfogásnak a történelem és a magyar kísérleti tanításában a tantárgyi specifikumok miatt vitamódszer lett a közismert neve”.

VARIÁCIÓS TANÍTÁS (1969–1975)

(Komplex és longitudinális tanítási kísérletek)

Ennek a kidolgozása több száz alsó és felső tagozatos tanulócsoport bekapcsolásával történt az általános iskolákban. Hajdú-Biharban összesen tizenöt debreceni és megyei iskola pedagógusai és tanulói vettek részt a kísérletben. Lénárd Ferenc *A Tanító* hivatkozott (1987/2.) számában kiemelte, hogy „A gondolkodásfejlesztés érdekében kidolgozott

tanítási eljárás magával vonta a teljes tanulási folyamat átalakítását: az új ismeretek problémamegoldáson alapuló önálló feldolgozását, az önálló és kollektív munka periodikus váltakozásával bevezette az úgynevezett fejlesztő értékelést stb.”.

A kísérlet eredményét a Művelődési Minisztérium és az Országos Pedagógiai Intézet közös állásfoglalása is tükrözte („Tájékoztató...” Művelődési Közlöny 1974/15. szám 581. oldal). Jellemzőként ebből az állásfoglalásból az alábbiakat kívánatos kiemelni:

A legáltalánosabban ismert matematikatanítási kísérletek „az MTA Pszichológiai Intézete által kidolgozott és irányított 1–4. osztályos (Lénárd – Demeter) és 5–8. osztályos (Lénárd – Forrainé) pszichológiai-módszertani kísérletek. (...) Ezek a kísérletek jelentős eredményeket értek el a matematikatanítás módszereinek megújításában és pszichológiai megalapozásában. Elősegítették, hogy a tanulók megkedveljék a matematikát és önállóan tudjanak gondolkodni”.

„Az 1–4. és 5–8. osztályos pszichológiai-módszertani kísérlet már nem is kísérlet, hanem kialakult módszer, hiszen többszörösen felért a 4., illetve a 8. osztályig, és a tanárok a korszerű metodikai elemeket folyamatosan és eredményesen alkalmazzák a tanításban. A módszer alkalmazását segítő felső tagozatos feladatgyűjteményt kézikönyvként tanárok számára »Egyéni matematikatanulás osztályközösségben« címen a Tankönyvkiadó Vállalat megjelentette az 5. és a 6. osztályok számára.”

„Ezek a kísérletek betöltötték rendeltetésüket. A kísérletben részt vevő pedagógusok közül igen sokan értékes és eredményes munkát végeztek, hozzájárultak a korszerű szemléletmód kialakításához. Ezért köszönet és elismerés illeti őket. – Elérkezett annak az ideje, hogy a kísérletek pszichológiai-módszertani eredményei szervesen beépüljenek mind a hagyományos, mind az új tartalmú matematikatanításba.”

INTENZÍV TANÍTÁS-TANULÁS (1980–1988)

(Intenzív-variációs nevelési kísérlet)

A megyei Képességfejlesztés Munkabizottság 1979. évi megalakulása után Lénárd Ferenc irányításával az elméleti kérdések tisztázása, közös állásfoglalás kialakítása, a kísérleti munka előkészítése és az első *Képességfejlesztés* tanulmánykötet 1980. évi megjelentetése volt a bevezető feladat. Ezt követően az első két tanévben elővizsgálatot végeztünk két debreceni iskolában. Az első két tanév kísérleti munkájának lényege a tanulói munkáltatás arányának és intenzitásának növelése volt az iskolai élet minden területén. Az elővizsgálat – többek között – arra az elhatározásra juttatta a munkabizottságot, hogy szűkebb körben (csak az első osztályokban kezdve, majd felmenő rendszerben folytatva, s kizárólag a magyar és a matematika tantárgyakban) konkrét folyamatleírások, tanítási programok segítségével szükséges elvégezni hipotéziseink kísérleti ellenőrzését. A konkrét programok kidolgozását Demeter Katalin végezte el. Elhatározásunk szerencsésen találkozott az akkori szaktárca, a Művelődési Minisztérium Alsófokú Nevelési és Ifjúságvédelmi Főosztályának azzal a törekvésével, hogy tanítási kísérletet kell szervezni a nevelési-oktatási eredmények növelése érdekében.

A harmadik tanévben öt debreceni és megyei általános iskola első osztályaiban kezdődött el a konkrét kísérleti munka. A következő tanévben további három iskola első osztályaiban, miközben az első öt iskolában már a második évfolyamon is folyt. Később négy középfokú intézet is bekapcsolódott. Ezzel a megyei kísérleti intézmények száma tizenkettőre növekedett. Ezekkel mint bázisintézményekkel foglalkoztunk. Ugyanakkor az első néhány tanév – köteteinkben is közzé tett, megyei nevelési értekezleten is népszerűsített – eredményei miatt nem tagadhattuk meg további közoktatási intézmények részvételét. A belépő új intézmények számára kezdés előtt biztosítottunk konzultációs lehetőséget, valamint hozzáférhetővé tettük számukra a már kipróbált és javított taneszközöket. 1986-tól megyén belül több tucatra növekedett a követő intézmények száma, megyehatáron túl pedig bekapcsolódott a kísérleti munkába Budapest, Nagykőrös, Szolnok, Vanyarc egy-egy iskolája, továbbá Pécs kettő és Pest megye ötven iskolája. 1988-ban már jóval száz fölé növekedett a kísérletben részt vevő magyarországi általános iskolák száma.

Az alsó tagozatra vonatkozóan 1986/87-ben már többszörösen kontrollált, megbízható tapasztalatokkal és tanulságokkal rendelkezünk. *Képességfejlesztés – 1987* című kötetünk teljes egészében az addig végzett munka elemzését és értékelését foglalta magában. Lénárd Ferenc külön összefoglalót is készített Demeter Katalin közreműködésével. A terjedelmes összefoglalóból az alábbiakat emeljük ki:

„Az úgynevezett intenzív-variációs tanítási kísérlet célja, feladata legáltalánosabban úgy fogalmazható meg, hogy a pedagógiai pszichológiai szempontok – mindekenélőtt korszerű tanításfelfogás – bevezetésével és a tanítás-módszertani eljárások fejlesztésével növelje a mindenkor érvényes nevelési és oktatási terv megvalósításának hatékonyságát.” Ami egyben azt is jelentette, hogy a kísérleti eljárás nem kötődött egy bizonyos (akkor aktuális) nevelési és oktatási tervhez, ezért nem tartottuk szükségesnek alternatív tanterv kidolgozását sem, hanem az bármely, a változó társadalmi követelményeknek megfelelő új tanterv nevelési és oktatási céljainak elérését tudta és tudja ma is szolgálni.

Ebben az „új kísérleti szakaszban főleg a tanulási tevékenység intenzitásának növelésére törekedtünk, részben a tanulási feladatok, problémák összeállításában, részben az adott feladatokkal kapcsolatban kifejtett tényleges tevékenység jellegében. Ezért ezt a kísérleti szakaszt *intenzív* tanítási kísérletnek neveztük, de figyelembe véve a teljes egészében felhasznált variációs tanulásfelfogást is, *intenzív-variációs* tanulásnak is joggal nevezhetjük. (...) A tanítási folyamatleírás kidolgozása a kísérlet célja is. Ennek az az oka, hogy a tanítás színvonalát jelentősen emelni lehetne, ha nem kellene valamennyi fázisát elvégeznie. A központilag kidolgozott tanítási programunk ezt szolgálja. Kezébe adjuk a tanítóknak azt, ami közös: a feladat- és tevékenységrendszereket, és a tanítóknak csak azokat a részleteket kell kidolgozniuk, ami egyedi: a közös programot a saját osztályára alkalmazni. – A kísérletben a tanítók megkapják a teljes tanulási folyamatleírást: az év eleji ismétlésektől az év végi osztályozásig az összes óra vázlatát, amely tartalmazza a feladatsorokat és –rendszereket, a tevékenységformákat,

az értékelést, tanítás-módszertani és szaktárgyi megjegyzéseket. A program egyéni adaptációjára többféle lehetőség adódik: alternatív megoldások, elhagyható vagy kicserélhető feladatok, szabadon felhasználható órák formájában.”

„A kísérleti tanítás három pszichológiai tételre alapul. Az első tétel a képességek fejleszthetőségét fejezi ki. A második a képességek és a tevékenységek szoros kölcsönkapcsolatát állapítja meg. A harmadik pedig azt, hogy a figyelem csak szükséges, de nem elégséges feltétele a tevékenységeknek. E három tétel együttesen azt jelenti, hogy a tanulók képességei jelentősen fejleszthetők abban az esetben, ha a tanulóknak módjukban áll a kifejlesztendő képességeknek megfelelő tevékenységeket végezni, s ezekkel kapcsolatban nem pusztán figyelemre készítjük őket.”

„A fentiekből az is következik, hogy az osztály valamennyi tanulóját a tanítási óra egészében értékes tevékenységek kifejtésére kell bírunk. (...) Igen nagy jelentősége van ugyanis annak, hogy a tanulói tevékenység milyen minőségű feladatokra irányul, hogy a kifejtendő tanulási tevékenység milyen nehézségi fokú és milyen mértékben igényel produktív munkát, s hogy az értékelésnek milyen funkcióját működtetjük.”

„A feladatsorok összeállításánál mindig arra törekszünk, hogy az adott feladatsor teljes értékű tanulási feladatot jelentsen a tanuló számára. Ezért kerüljük azokat a feladatokat, amelyek tanulási áltevékenységekre vezetnek: például megadott válaszok közül a helyes válasz megjelölése. Az ilyen feladat csak a megoldás felismerését jelenti a szükséges felidézés helyett. Kerüljük az atomisztikus feladatokat: egy szó aláhúzása, néhány szó vagy szám összekötése, egy-egy jel beírása, egy szó bekarikázása stb. Az ilyen feladatok vezetnek látszat aktivitáshoz, mert valójában nem fejlesztik teljes értékűen sem a kommunikációs, sem a kognitív képességeket.”

„Általában úgy jellemezhetjük a tanulási tevékenységeket, hogy kezdetben a nehezebb, ám végül is a sokkal eredményesebb útját választjuk a tanulásnak. A feladatunk az iskolában ugyanis nem az, hogy meghatározott ismereteket, fogalmakat, összefüggéseket sajátítsanak el a tanulók, hanem az, hogy a tanulást mint komplex képességet fejlesszük ki bennük. Ehhez pedig számos személyiségvonás: az akaraterő, a kitartás, a nehézségek vállalása és leküzdése, a kudarc és a siker egészséges átélése, a kooperáció az osztálytársakkal stb. nevelése szükséges. Ebben kulcsszerepet tölt be az értékelés. (...) A tanítási kísérletünkben különös fontosságot tulajdonítottunk az úgynevezett fejlesztő értékelésnek, amelyet nemcsak funkciójában, hanem formailag is elkülönítettünk az úgynevezett minősítő értékeléstől, azaz az osztályozástól. (...) A fejlesztő értékelés elvi jelentőségét két pontban fogalmazhatjuk meg. Az egyik az, hogy az értékelésre még idejében kerül sor, akkor, amikor a korrekcióra még bőven van lehetőség. Az önálló tanulás fokozottan igényli a rendszeres visszajelzést, ennek híján ugyanis a tanuló egy helyben topoghat, begyakorolhat hibás megoldást, nem derül fény a téves értelmezésekre stb. A másik az, hogy a fejlesztő értékelés ad módot arra, hogy a tanulóknak olyan kérdéseket tegyünk fel, amiről még nem hallottak, olyan problémákat adjunk, amelyeket még nem oldottak meg. Éppen így gyakorolhatják ugyanis magát a tanulást.”

AZ INTENZÍV-VARIÁCIÓS TANÍTÁS-TANULÁS TOVÁBBÉLÉSE HAJDÚ-BIHARBAN

A kísérleti iskolákban dolgozó önként vállalkozó gyakorló pedagógusok – a fentebb nevezett főiskolák és egyetem oktatóinak közreműködésével – 1987-ben megkezdték az alsó tagozatos környezetismeret, valamint a felső tagozatos közismereti tantárgyak feladatrendszereinek kidolgozását, kísérleti alkalmazását és továbbfejlesztését az úgynevezett bázisiskolákban. E tevékenység egyre önállóbbá vált, s a rendszerváltás után igazodott az egyes intézmények által kialakított helyi pedagógiai programhoz. A megyei Képességfejlesztés Munkabizottság az 1989/90-es tanév zárásáig közvetlenül is segítette ezt a munkát, majd 1990-ben formálisan befejezte tevékenységét. A munkába az 1980-as években bekapcsolódott intézmények folytatták a kísérleti munkát, több kiegészítő, illetve kísérleti tankönyvet és munkafüzetet is megjelentettek az 1990-es évek első felében, szakmai tanácskozásokat szerveztek, az érdeklődők rendelkezésére álltak.

1989-től kezdődően közoktatás-fejlesztési pályázatok jelentek meg – elsőként a KFA, azaz a Közoktatás-fejlesztési Alap pályázatai –, amelyekbe az ezredfordulóig sikeresen kapcsolódtak be az intenzív-variációs tanítás-tanulásban értékes tapasztalatokkal rendelkező hajdú-bihari intézmények is. Jól tudták hasznosítani Lénárd Ferenc pszichológiai alapelveit és tanítás-módszertani eljárásait. Biztosították a kísérleti munka továbbélését.

Az ezredforduló után a kompetenciafejlesztés lett a sláger, amelynek a tengelye a képességfejlesztés. (Kompetencia = ismeret + képesség + attitűd.) A kompetenciafejlesztést uniós pályázatok, már a PHARE pályázatok is, majd kiemelten a HEFOP, ezt követően TÁMOP pályázatok segítették, amelyek elnyerésében jeleskedni tudtak Hajdú-Bihar megye közoktatási intézményei, intézményfenntartói, pedagógiai szakmai és civil szervezetei. Ezeknek a pályázatoknak a sikerét ugyancsak jelentős mértékben elősegítették a Lénárd Ferenc által irányított korábbi iskolakísérletek módszertani tapasztalatai és tanulságai.

Jelen sorok írójának lehetősége volt közreműködni különböző hajdú-bihari PHARE és HEFOP pályázatok szakmai menedzselésében a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola és a Hajdú-Bihar Megyei Pedagógiai Intézet égisze alatt. Személyesen is tapasztalhatta Lénárd Ferenc tanítás-módszertani eljárásainak továbbélését. Az 1980-as évek megyei kísérleti munkájában közreműködött pedagógusok legnagyobb része már nyugdíjas, többen el is haláloztak, de gyakorlati tapasztalataikat továbbadták mai gyakorló pedagógus társaiknak. Mert a pedagógus életető eleme is a siker, tanítványai sikere, amit Lénárd Ferenc időtálló tanítás-módszertani eljárásaival el tud érni a változó és olykor ellentmondásos társadalmi elvárások sodrában.

Tuza Tibor